

ПОГЛЕДИ ОТВЪН:

ВАЛЕРИ СТЕФАНОВ

Има винаги различие между погледа на оня, който е вътре, и на стоящия отвън, встрани. Това, разбира се, е баналност, но ми се иска върху нейната очевидност да построя (оправдая) кратките си бележки за Института по литература. Вероятно не зная много неща за Института – за неговата история (годината на създаването му – 1948, ми изглежда по-приветлива за идеологическо, отколкото за истинско хуманитарно начинание), за принципите му на работа, за проектите му и пр. Онова, което зная, са познанства, впечатления, книги. Всички те ми дават представа – съвсем фрагментарна, но способна по своему да се прибере под названието Институт по литература. Нека да опитам, в маниер, подсказан ми от едно писание на Жорж Перек, чрез спомените.

Спомням си, бях студент, един семинар на проф. Атанас Натев от края на седемдесетте или началото на осемдесетте години. Идваха Никола Георгиев, Богдан Богданов, Радосвет Коларов, Сашо Кьосев и др. Говореше се за Ингарден, за анаграмите на Сосюр, за Старобински, Барт. . . Веднъж се обсъждаше анализ (като че беше на Яворовата „Нощ“) на днешния Розенкройцер – д-р Тимен Тимев.

Спомням си семинарите по историческа поетика (тогава ѝ беше модата) в Баня.

Спомням си и други конференции, организирани от Института.

Спомням си, че в Института (освен четиритомната История) бяха подготвени два тома с очерци върху съвременната литература и те предизвикаха остри полемики. Известно време ги посочвах сред библиографията на моите студенти.

Спомням си, че Институтът имаше голяма задача да напише нова многотомна история на българската литература и дълго дискутираше принципите ѝ. Задачата не се изпълни, а сега вече изглежда и методологически трудно изпълнима.

Спомням си, че съм ходил на защити на различни дисертации в сградата на Института. От някои от тях ми е останало единствено усещането за протяжност и задух.

...

Тъй като спомените ми се поизчерпват, ще премина в друга посока. Познавам Института чрез неговите хора и книги. Едни повече, други по-малко, трети – никак. Пътят на познанствата ми се е движил от текстовете към конкретните хора. Днес някак си ми е трудно да определя кога кое ми е било по-интересно – литературоведските текстове или хората. Съзнавам само, че това е едно сложно общуване, градено върху образи, създадени от писмени текстове и допълнени от поведенчески текстове, от зоната на живото общуване. В този смисъл колегите ми са част от самото ми пребиваване в литературата – чрез книгите и разговорите. Най-много сме говорили със Сашо Панов, знам за всичките му ненаписани анализи и смятам, че са изключително интересни.

Има и още една особеност. Тъй като Институтът не е Университетът, той по някакъв начин е съществувал като моята представа за Другото, създавал ми е чувство за перспектива, усещане, че там, някъде далеч (към края на трамвая), литературата не е изоставена сама на себе си, а е четена и обсъждана самоотвержено.

С това ми се ще да завърша – Институтът по литература е място на литературата и следователно – начин на нейното осъществяване. Това място е отстоявано с вградени човешки съдби и чудесни текстове. Независимо от спецификата на някогашния си замисъл, независимо от възможните негативни аналогии и исторически травестии – мястото си има своя история и, надявам се, свое добро бъдеще.

И колкото да не съм човекът, способен да дава съвети, струва ми се, че истинският залог за бъдещата му работа са не само вавилонските информационни построения (съзнавам, че са безкрайно нужни), а и актуалният методологически натиск, смелостта за крайни, напрегнати, тревожещи проблематизации.

БЛАГОВЕСТ ЗЛАТАНОВ

Едни от най-важните инициационни актове в моята досегашна кратка научна кариера са свързани с Института по литература, макар с времето все повече институционално да се обвързвах със Софийския университет.

За първи път мой текст – дипломната ми работа – беше внимателно прочетен от някогашния директор на Института – проф. д-р Боян Ничев. Той нямаше никакво „служебно” отношение към мен. Нито беше мой научен ръководител, нито участваше в комисията по защита на дипломните работи, преди да прочете текста дори не се бяхме запознавали. Просто взе текста и след известно време го обсъдихме.

Първото ми участие на научна конференция също е свързано с Института по литература. В началото на 1995 година секцията по теория на литературата организира конференция на тема „Кръстопътища на съвременната литературна теория”, на която прочетах свой доклад.

Първият си и засега единствен в България самостоятелен изследователски проект осъществих към Института за литература през последните три месеца на 1995 година. Всъщност това е прецедент, тъй като досега не ми е известен друг случай държавна институция да е финансирала литературоведски проекти на млади изследователи.

Разбира се, до голяма степен всички тези неща станаха по силата на случайността, но както във всяка случайност и тук просветва някаква закономерност.

Ще взема повод от тези иначе важни само за мен биографични и научни встъпвания и предпочитания, за да очертая своето отношение към ситуацията, в която е поставен и се самопоставя Института по литература.

Преди всичко трябва да подчертая, че моята гледна точка към Института се полага в две полюсни измерения. От една страна, както вече отбелязах, имам по-детайлен поглед върху дейността на секцията по теория на литературата. От друга страна ме занимава общата ситуираност на Института в структурата и регламентациите на БАН.

Само в Софийския университет и Института по литература съществуват обособени катедра и секция по теория на литературата, които със самото си наименование заявяват общност на обекта. Въпреки това двете институции се обособяват една от друга по начин, описан още преди около 190 години от Вилхелм Фон Хумболт в неговия ненадминат и досега текст „За вътрешната и външната организация на Висшите научни институти в Берлин”. Университетската катедра в дейността си като структура поставя акцент върху преподаването и разпространяването на знанието, а секцията към Института върху разширяването на самото знание. Това профилиране носи негативи и на двете страни. На университетския преподавател му липсва живият научен дебат с неговите колеги, той разгръща своите изследвания по-скоро в общуването със своите студенти. Поради редица причини обаче: липсата на институционални форми, каквито има например в Германия, където определени преподаватели разполагат с фонд, чрез който могат да назначават студенти за свои помощници; поддържането на изкуствена статусна дистанция между преподавател и студент; предпоставеното решение, че студентът не може да притежава иновативност, която да е на нивото на преподавателя и т. н. университетският учен не може да развива чисто изследователската си дейност в рамките на общностно живеене. Като изследовател той се принуждава да бъде самотник. Литературоведът от Института остава също самотник, но в един по-друг смисъл. Неговите идеи биха могли да се развиват и дискутират само в рамките на общуването му с колегите от съответната секция. Тук обаче става дума за един високодисциплинарен дебат, в който не може да се апробира възможността за по-широка, помногопластова рецепция на дадена идея или теза. Академичният учен винаги е изправен пред опасността да остане самотно затворен в сферата на висшата спекулация, а идеите му да се предават единствено чрез посредници.

Както се вижда, тук се насочвам към институционалната отделеност на университетската катедра и академичната секция. Тя е най-важната причина за отсъствието на онова, което бих нарекал изследователско общностно

живеене на имащите отношение към теорията на литературата. Прекалено малко са хората в България, които се занимават професионално и специализирано с теорията на литературата.

Липсата на посоченото общуване има особен бумерангов ефект, защото то се отразява непряко на самите изследователи. В крайна сметка между тях има множество лично-професионални контакти. Отсъствието обаче на институционално-професионално общностно живеене се отразява по-скоро върху движението на знанието, върху живота на идеите. Те се раждат във всеки един от нас самотно, ние просто си ги съобщаваме един на друг. После университетският теоретик ги съобщава доминиращо устно, а академичният теоретик доминиращо писмено на една имагинерна студентска и читателска публика. Тъкмо в това е бумеранговият ефект. След като не създаваме институционални форми за живот на идеите в собствената си каста, ние свиваме възможностите за една концентрично разширяваща се среда, в която нашите студенти и хората, които имат интерес към теорията, да усещат, че теорията на литературата е функционално знание. Това ще рече знание не под формата на вагонетки съобщими готови идеи, а знание, от което се изпитва удоволствеността, знание, което мотивира и осмисля дадено съществуване, знание, което е паралелно на самото живеене.

Ако не можем да покажем как теорията на литературата е способна да поражда общност, а не мъдруващи самотници, как ще можем да убедим някого, че знанието за литературата е важно за съществуването на по-широки социални конфигурации.

Никаква криза на литературната теория, никаква доминация на медиите над литературата не ни е виновна, че социалният ни статус е нулев. Социалният статус на една общност се определя от значимостта, която тя има за другите общности. Затова е необходимо първо да се проявим като общност въобще, да престанем да бъдем скачени помежду си единствено от личното познанство или бюрократичните конци на Университета и Института. Социално функционална и успяваща научна общност е само онази, която се е формирала около гъвкави институционални (в най-широк смисъл) форми, демонстриращи как около знанието се живее, как знанието е власт, как знанието е съблазън, как знанието е необходимост.

Сега бих искал да се прехвърля към другата позиция, от която разглеждам ситуацията на Института по литература. Тук важна е връзката му със структурата и регламентациите на БАН.

Като че ли няма нищо по-естествено от това Институтът по литература, който е част от БАН, да остава леко непроницаем за погледа на неспециалиста, елитарно дистанциран спрямо непосветения, обвеян с аурата на академична самовглъбеност в сложността и в същото време мащабността на проблематиката, с която е предопределен да се занимава.

Всичко това би било добре ако нещата изглеждаха така не само отвън, но и отвътре, ако бяха ефект на жизнеността на институцията, а не ефект на вътрешната ѝ проблематичност.

Има няколко принципни опори в концепцията на самия Институт, които парадоксално едновременно поддържат съществуването му, но и непрекъснато го товарят с бремето на все по-големи проблеми.

На първо място сред тях е сковаващата скаченост на Института с БАН, а оттам директно с държавата.

Отдавна е отминало времето на мастодонтските академични образувания. Допреди няколко години БАН възпяваше два фантазъма. Първият – че е възможна изследователска институция, чийто модел по своята обхватност и всескаченост на отделните звена може огледално да преповтори модела на държавата и отгук нейната само предполагаема свръхефективност; че в тази така скроена институция знанието може да бъде формувано, както държавният апарат формува социалното тяло. По силата на тази всескаченост, всеобхватност, всеуправляемост Институтът по литература продължава и днес да съществува, защото съществува БАН. Разбира се, за никого не е тайна, че към днешна дата обратното не е вярно.

Вторият фантазъм – че БАН, по аналогия с Френската академия, може да бъде мислен като сакрален топос на знанието. Два факта показват, че наистина става дума за фантазъм. Първо – сакралното (да речем знанието) не се подчинява на профанното (да речем, политическия праксис). За съжаление, с Института по литература са свързани много имена, които усърдно са работели срещу възвишеността на знанието, въоръжени с вече поувехналата титла „академик”.

Чрез тези два фантазъма държавата си осигуряваше обслужваща я наука, прикривайки тази ѝ роля под парфюмния дим на епистемологична сакралност.

Но какво остана за Института по литература, след като държавата вече не се интересува от това БАН да прилича на самата нея, а сакралността на знанието вече не интересува никого?

Ще кажа, че Институтът съществува по силата на срама, който държавата изпитва, срам пред неспособността ѝ да се справи с мастодонта БАН. Тъкмо защото е неспособна да създаде механизъм, чрез който да обезвреди БАН, без да съсипе десетки изследователи и знанието въобще, държавата поддържа безочливо съществуването на тази т. нар. „Академия”, обричайки изследователите и знанието на мизерия във всеки, не само в материалния, смисъл.

Това лишава още веднъж Института от единствения му шанс – да разчита не на сакралност, а на силата и прагматичната ефективност на знанието.

Нека да вземем само един от негативните аспекти на тази скаченост. Институтът е изцяло финансово зависим от държавата, която не само не може да го обезпечи с необходимите му средства, но същевременно е реална пречка за възможността той да получава финансиране по други пътища. Навсякъде по света, т. е. там, откъдето в крайна сметка за зла участ Института по литература може да потърси допълнително обезпечаване, се приема, че изследователска институция, която се финансира директно от правител-

ството, не се нуждае от допълнителни ресурсни източници, защото държавата е най-мощният такъв източник. Така е навсякъде по света, но не и в България.

Демонтирането на мастодонтската структура на БАН е от решаващо значение за бъдещето на Института по литература.

Втората опора е прекалено йерархизираната му вътрешна структура. Тя отново е наложена от държавната регламентация на научните степени и звания. Всяка институция се нуждае от някаква вътрешна йерархичност, за да може да съществува оптимално. Трагично са завършвали всички, които са се опитвали да въвеждат максимално неформални отношения в дадена преподавателска или изследователска общност. Но за Института по литература съществуващата йерархия крие две опасности. В един институт основни са хоризонталните отношения на сътрудничество, дискусия, общностно функциониране. В един институт всеки изследовател е в първично отношение с дискутирания проблем и едва през проблема той влиза във взаимоотношение със своите колеги. Проблемът фокусира и структурира общността. Наличието на предварително и завинаги дадена, прекалено детайлизирана и ригидна йерархия предполага, че първото, с което всеки изследовател трябва да се съобразява, е положението, което заема в нея и полагането на собствения му статус към останалите статусни позиции. Разбира се, клопките, които залага йерархичната статусна структура, могат да бъдат избегнати чрез практикуването на други, изчистени от военщина форми на общностно изследователско живеене. Такова е положението в секцията по теория на литературата, която познавам отблизо.

Но прекалено йерархизираната структура крие втора, много по-голяма опасност. Нормално е основният мотив за работещите в един институт да бъде успешното осъществяване на изследователски проекти. Тъкмо чрез тях всеки литературовед може да отвоюва позицията си в научната общност, да разгръща влиянието си, да получава признания. За съжаление този критерий бива смазан от бюрократичните регламентации. Оказва се, че не ефективността и защо не удоволствието от изследователската дейност, а придвижването по стълбицата на степените и званията е единственото, което носи позитиви (по-големи права, влияние, доходи и т.н.) за литературоведа, което може да го мотивира да продължава да се идентифицира с литературознанието и Института.

Изследователите от Института по литература, които познавам и чиито текстове следя, имат съзнанието, че наложената структура е необходимото зло, което все пак осигурява съществуването на институцията, и се отнасят към бюрокрацията чисто формално. Все пак считам, че в множество ситуации наличните регламентации силно ограничават същинската им дейност, товарят ги с ненужна бумажина и демотивират идентифицирането им с институцията.

Има нещо, което винаги ме е изумявало в дейността както на институтите към БАН, така и в университетите. Писането и отчитането на индивидуални планове. Това плиткоумните министерски чиновници, активно подкрепяни от една вътрешна геронтократическа академична прослойка, прие-

мат като еталон за функциониране и като знак за жизненост на една научна институция. Уж времната и светът се менят, но някои продължат да мислят, че изследователите от един институт са бачкатори във фабрика, на които се плаща надница, за да бичат текстове, както други бичат талпи.

Институтът по литература се нуждае от дейерархизация и дебюрокра-тизиране.

Третият, най-съществен проблем, пред който е изправен Институтът по литература, е свързан с промените в изследователския обект, към който е ориентирана дейността му.

Мнозина биха казали, че една от бедите на литературоведите в България е внезапният отлив в интереса към българската литература. От своя страна доминиращата дейност на Института винаги е била посветена на фундаментални исторически и детайлни емпирически изследвания на българската литература и непосредствено свързаните с нея явления. Очевидността на тези два фактора би трябвало да предизвика не обичайните катастрофични вайкания, на които сме свидетели, а точно обратното. Според мен тя би могла да реактивира дейността на самия Институт, ако той се заеме с крайно наложителния анализ на разпадналата се ценностна самоочевидност на явлениято, наречено „българска литература“ и оголилата се проблематичност на подходите за нейното изследване.

Тук мога само да маркирам кое налага подобна промяна в стратегията на Института по литература.

Поставянето на акцента върху граденето на глобален и единен исторически разказ за българската литература, съпътствано от емпирическо откривателство и систематизация на фактите „пасваха“ на функциите, които се отреждаха на българската литература в две важни тенденции от присъствието ѝ в социоеталното живеене. Тези две тенденции от определен момент нататък текат паралелно и взаимодопълващо се.

При първата на литературата и нейното изследване се отдава решаващо значение с оглед на формирането на единна националната културна идентичност, която да надмогне множествеността на регионалните фолклорни идентичности.

При втората на литературата и изследването ѝ се залага изключително при формирането на единна политическа идентичност през комунистическата епоха.

В момента проблемът за граденето на глобални идентичности вече не стои на дневен ред. По-скоро посоката е обратна. Както в социалното поле, така и в читателското и изследователското поле на литературата идентичностите се разрояват.

Това налага преорентирането на дейността на Института, свързано с полагането на нови, по-частни проблематики и методологии.

АМЕЛИЯ ЛИЧЕВА

Както в случая с Университета, така и в този с Института по литература при БАН, името пределно обобщава, скрива, замазва, не позволява да бъдат явени личното отношение, пристрастията. Кара те да се примиряваш с абстракциите, да свикваш с тях. Затова такъв род имена по условие предполагат сегментиране и конкретизиране. Така че, ако приемем, че тук става дума за имена, които са натоварени да изпълняват ролята на фамилни, разслояването на личните имена, свързани, произтичащи от тях, ще п(р)ояви различните лица, конституиращи цялото. Като по този начин ще се открият и всички техни специфики, индивидуалното им присъствие, стилът им на съществуване. . . Казано вече по-точно, Институтът за литература към БАН функционира чрез своите множество секции и вероятно повечето хора го възприемат чисто синекдохично. Мислят за него единствено през някоя негова част. Аз не правя изключение. И ако трябва да си призная, ще кажа, че го мисля и винаги съм го мислила най-вече чрез секцията му по теория на литературата. Затова и думите, които ще последват, ще са за нея.

Секцията по теория на литературата и Катедрата по теория (и история) на литературата в СУ „Св. Кл. Охридски“ имат твърде много общи неща помежду си – акцентът върху научните занимания, продуцирането на литературоведски текстове, изковаването на различни типове литературоведски дискурс и пр. И даже най-съществената отлика – считаният за приоритет само на Катедрата по теория на литературата преподавателски ангажимент, днес вече е доволно проблематизиран. Повечето от членовете на секцията по теория на литературата (Ангел Ангелов, Рая Кунчева, Мирослав Дачев, Александър Панов) са преподаватели в Департамент „Нова българистика“ към Новия български университет (а Ангел Ангелов преподава и в университета в Благоевград).

Това прекрочване на пространството на „чистото“ занимание с наука и навлизането в територията на практикуването/прилагането на теорията отваря някак кръга/общността и прави още по-важни периодично подновяваните дебати за мястото на литературоведа и чуваемостта на неговото слово, както и за литературните институции.

Своето публично присъствие обаче секцията по теория на литературата защитава и по друг начин. Да кажем, чрез списание „Литературна мисъл“, чийто главен редактор Радосвет Коларов е и ръководител на секцията по теория на литературата. (Не пропускам, разбира се, че участие в издаването на „Литературна мисъл“ вземат и литератори от други секции на Института). Въпреки своето по-спорадично и в този смисъл – по-периферно случване, списанието си остава най-авторитетното българско литературоведско издание. Защото то е маргинално само по отношение на честотата, с която излиза, но не на облика си. Напротив, книжките стават все по-добри и някак не може да не се забележи много строгият подбор, който прозира през поместваните материали. Прецизност, която рефлектира дори на ниво превод и редакция – неща, поизчезнали от издателската практика. Затова . . .

твърдя, че „Литературна мисъл” и в момента е пространство, в което се появяват едни от най-добрите български литературоведски текстове, без да пропускам и оприсъствяването на важни имена от световното литературознание. Не мога да не отбележа и желанието за сговаряне между родните и чуждите текстове, видимо особено в някои тематични броеве от последните години – примерно – в броя за Юлия Кръстева.

Не по-малко важна за публичния образ на секцията по теория на литературата е и традиционната годишна конференция, която тя организира. Разбира се, научни конференции има много и най-различни. При желание човек и всеки месец би могъл да участва в някоя. Но конференцията, за която тук говоря, е уникална. За разлика от почти всички други, тя бяга от широките формулировки, от културологичната проблематика и се съсредоточава върху един, наглед дори силно ограничаващ, проблем. Затова и решилите се да участват в тези конференции не могат да си позволят да говорят ей така – за това, което в момента ги занимава, а са длъжни да се съсредоточат върху стратегии, валидни за зададеното. По тази причина и конференциите на секцията по теория на литературата се получават. Помня конференциите от последните години, които отвъд дебатите наложиха и един действително общ дискурс, явиха наличието на научна общност. И накрая, ще ми се да изтъкна и още една чудесна инициатива на секцията, осъществена съвместно с Катедрата по теория на литературата. Думата ми е за едно обсъждане на текстове, което се правеше преди около две години. Обсъждане, което приличаше на вътрешна защита на дисертация и със сигурност изискваше много смелост, за да решиш да се включиш в тази словесна игра. Инициатива, която, надявам се, би могла да се възроди. Защото хората, които я подеха, имат и смелостта, и желанието да диалогизират и отварят нови възможности пред българското литературознание. Каквото и да значи това.